

SÍREMLÉKEK, ÁLDOZATI HELYEK, TÁJÉKOZÓDÁSI PONTOK KURGÁNOK A MONGOL PUSZTÁN

42

A környező tájból kiemelkedő különböző szerepű és nevű mesterséges halmok a világ minden részén elterjedtek. E jelenségeket sokszor jelentős épített környezet jellemzi. A belső-ázsiai füves pusztán sűrű településhálózat vagy növényzet, illetve a jelentős domborzati különbségek hiányában e jelenségek már kilométerekről is megfigyelhetők. Az eurázsiai pusztákon található halmok egy török eredetű, de orosz közvetítésű szóval kurgánként ismertek.

Belső-Ázsiában, vagyis az Altaj hegységtől keletre eső sztyeppén az elsősorban kőből emelt halmok a bronzkortól egészen a mai napig a tájkép meghatározó elemei és egyben formálói is. A múlt e jól látható nyomai rendszeresen bizonyos természeti jelenségekhez vagy útvonalakhoz igazodnak, több korszak hasonló emlékei többnyire átfedésben vannak egymással: a bronzkori nagy kőhalmok (kerekszúrok) mellett gyakran találunk kora középkori türk kurgánokat, amiket sok esetben máig használt áldozóhelyek kísérik.

Az „épít, létesít, emel” jelentésű qur- ige képzett alakjaként a kurgán szó több török nyelvben erődtményt jelöl, így például – a kínai–tadzsik–afgán–pakisztáni négyes határon fekvő – Taskurgan városának neve „Kővárat” jelent. A rovásfeliratokból jól ismert ótörök nyelvben Kül Tegin (684–731) téli szállásaként szerepelt egy bizonyos magi qurgan nevű hely, míg a halom neve ekkoriban a kötgi/kötki volt. Azonban a kurgán szó az orosz nyelvben – és annak közvetítésével ma világszerte – már csak sírhalmot jelent.

Bronzkori halomsír (kerekszúr) kerítés nélkül, kis áldozati kőhalmokkal. Galtin Am lelőhely, Mongólia (Amina Delgermaa Jambajantsan felvétele)

Bronzkori halomsír (kerekszúr) téglalap alakú kőkerítéssel és nagyszámú áldozati kőhalommal. Temeen Csuluu (Teveszikla), Mongólia (Amina Delgermaa Jambajantsan felvétele)

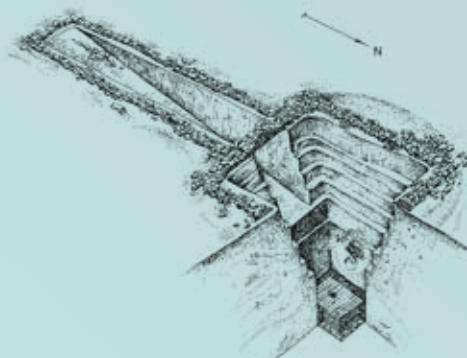
Bronzkori halomsír (kerekszúr) ovális kőkerítéssel. Arhangaj megye, Mongólia (a szerző felvétele)

Számottevő mezőgazdasági tevékenység hiányában a felszíni emlékek kismértékű károsodása, valamint a lelőhelyek nagyfokú láthatósága sajátos módszereket hozott létre a mongol régészetben. A régészeti lelőhelyek azonosítása, sőt legtöbb esetben korhoz kötése akár egy terepjáróból is lehetséges, ami az egyre bővülő és elérhetővé váló technológiai lehetőségekkel (kézi GPS, drónos légi fényképezés, fotogrammetria, műholdképek elemzése, és a mind-ezen eredményeket egybefogó térinformatika révén) az ismert emlékek számának ugrásszerű növekedéséhez és azok tájrégészeti értékelésének megkezdéséhez vezetett, amit az Oregoni Egyetem mongol altaji kutatásai is példáznak.

Emellett természetesen a hagyományos régészeti módszerek is működnek. A felszínen látható kőrakások vagy földhalmok formája, kialakítása és mérete legtöbb esetben ásatás, leletgyűjtő terepbejárás vagy műszeres felmérés nélkül is lehetővé teszi azok korszakolását, sőt egyes esetekben akár a sírok mélységének előzetes becslését is. A mongol régészetben a felszíni nyomok a sírok és áldozóhelyek (*strukturált depozitumok*) csoportosításának fő szempontjai közé tartoznak, a helyi régészeti szaknyelv ugyanakkor a kurgán kifejezést nem használja, ehelyett a különböző korú és rendeltetésű halmokat más-más szóval jelöli. E halmok és egyéb felszíni építmények vagy kőrakások jellemzőit korszakok szerint az alábbiakban mutatom be.

Mongóliában a halmok állításának első nagy korszaka a bronzkor volt, amikor a helyi lakosság népetimológiájával „kírgizek fészkeinek” nevezett kerekcsúrok (mongol *khirgiszuur*) készültek. E hatalmas kőből rakott halmokat kör, ovális vagy téglalap alakú kőből épített kerítés övezi, amelyek körül kisebb kőhalmok sorakoznak. A kerítések átmérője a több száz métert is meghaladhatja, míg a központi halmok 10–20 méter átmérőjűek és 5 méter magasak is lehetnek. Ezek az emlékek elsősorban Mongólia középső és nyugati részére jellemzőek, és a Kr. e. 1750 és Kr. e. 800 közötti időszakban készülhettek. A kerekcsúrok központi kőhalmja alatt egy aknasírban minden esetben egy csontvázas temetkezés található, de az elhunytak neve és életkora semmiféle mintázatot nem mutat, míg a környező kisebb kőhalmok alatt juh- vagy lócsontok, gyakran állatkoponya került elő. Ezek az emlékek tehát vegyes felhasználásúak, a központi elemük síremlék volt, amit egy, a szakrális teret lehatároló jelképes fal és kisebb kőhalmokkal borított áldozatok (főleg állatkoponyák) vesznek körül. Újabb kronológiai kutatások alapján egy-egy komplexumot nagyon hosszú időn át használhattak.

A Han-kori (Kr.e. 2. – Kr. u. 2. századi) kínai forrásokból hszüing-nu néven ismert ázsiai hunok sírjait – elsősorban az orosz szakirodalomban – gyakran kurgánként írták le. A kultúra sírjainak felszíni nyomainak ugyanakkor nem írhatók le egyszerű sírhalmokként, sőt az ázsiai hun temetkezési rítus nem is tekinthető egységesnek, mert óriási különbségek mutathatók ki az egyes társadalmi csoportok között.

Hszüing-nu teraszos sír fényképei és rekonstrukciós rajza, Noin Ula 20. sír (Polosmak et al 2008)

Hsziong-nu „köznépi” sírok: kőkörök madártávlatból. Galtin Am lelőhely, Mongólia (Amina Delgermaa Jambajantsan felvétele)

A hsziung-nu népesség vezető rétege, elite nagy méretű, rámpával ellátott kőteraszok alá temetkezett rendkívül mély, alaposan kidolgozott, háromszoros faszerkezettel (külső és belső sírkamra és koporsó) ellátott sírba. E teraszok négyzet vagy téglalap alakúak, míg a felvezető rámpa téglalap vagy rombusz alakot mutat. E teraszok funkciója valószínűleg valamilyen felszíni építmény alapozása lehetett, de ezekről csak néhány elszórt tetőcserép árulkodik. A nagy kőteraszok legtöbbször nem magukban álltak, hanem gyakran kísérték azokat kisebb méretű kőkörök, amelyek alatt sekélyebb sírokban valószínűleg alattvalóik vagy szolgáljaik nyugodtak. E kísérő sírokat gyakran szatellitnek nevezik, azokat valószínűleg a te-

raszos sírokkal egy időben hozták létre, sőt az is elképzelhető, hogy emberáldozatok emlékét őrzik, bár a temetések egyidejűsége és pontos sorrendjük nem megállapítható.

A korszak köznépe pár méter átmérőjű kőkörök alá temetkezett, amelyek minden esetben nagyobb csoportokba rendeződnek. Mongóliában a hsziung-nu időszakban beszélhetünk nagyobb, akár több száz síros temetőkről is. E köznépi sírok formái a szatellit sírokéval egyeznek meg, a különböző méretű kőkörök alatt levő aknasírban fakoporsóba helyezték az elhunytakat, de előfordul a kétszeres koporsó is.

A hsziung-nu korszakot követően egészen a 7. századig a régészeti leletek száma rendkívül lecsökkent, bizonyos korszakokhoz nem is tudunk emlékeket kötni. Ennek legfőbb oka a felszíni sír-építmények hiánya vagy azok bizonytalan korszakolása lehet. A türk kortól (552–744) fogva a lelőhelyek száma ismét jelentősen nőtt, de azok nem korlátozódnak kizárólag a kurgánokra. A türk kultúra három alapelemének a köves kurgánok alá temetett lovas sírokat, a kőszobrokkal (oroszul *kamennaja baba*, mongolul *khün csuluu*) ellátott négyszögletes kőkerítéset (oroszul *ogradki*) és a sziklavészeteket tekintik.

A legtöbb türk kori kurgán kis méretű, kör alakú és kövekből kirakott halmokat takar, amelyek jellemzően egyesével, korábbi korszakok emlékeihez kapcsolódóan jelennek meg. E köves kurgánok alatt legtöbbször aknasír-

A z á z s i a i hunokként is ismert hsziung-nuk a Kr. e. 3. században (209-ben) alapítottak birodalmat Mao-tun (Modu) sanjü vezetésével. A kínai Han Birodalommal párhuzamosan fennállt nomád birodalom északi és déli részre szakadt, az északi hsziung-nuk emlékei találhatók meg a mai Mongólia területén, akiknek belső-ázsiai uralmát Kr. u. 155-ben hszienszi törzsszövetség törte meg. A kínai nagy fal egyes részeit ellenük építették.

Türk kori kurgán feltárás közben. Galtin Am lelőhely, Mongólia (a szerző felvétele)

Áldozati kőhalmok (obó) Csintolgoj balgasz kitaj kori erődített települése mellett (a szerző felvétele)

ban található meg az ember és a ló csontváza is. A kőszobrokkal és kőkerítésekkel jelzett áldozati helyek általában e kurgánok közelében találhatóak. Ez a kurgántípus a türk kor után a 9. század közepéig (840-ig) fennálló Ujgur Kaganátus idején továbbra is kedvelt temetkezési forma volt.

Újabb ásatási megfigyelések alapján a türk és ujgur kor előkelői egy másik típusú kurgánba temetkeztek. E nagy méretű, földből emelt sírhalmokat legtöbbször négyzet alakú árokkal határolták. A halmok alatt egy sírkamra és egy oda lejtősen lefelé vezető folyosó, ún. dromosz található. Ez utóbbit gyakran látták el falfestésekkel, különböző hétköznapi jeleneteket, embereket és állatokat egyaránt ábrázoló színes freskókkal. A központi sírkamrában az elhunyt hamvai mellett miniatűr agyagfigurák találhatóak. Az ujgur korban pedig a téglalapról épített kupolás sírkamrák is előfordulnak.

Bár a kurgánok építését alapvetően nomád hagyománynak tartjuk, ezek a 7–8. századi sírok valójában kínai mintákat utánoznak. A Kínát 618 és 907 között egyesítő és uraló Tang-dinasztia császárainak sírjai monumentális méretű sírkertekben (pl. Csianling) találhatóak. Az egyes sírok fölött monumentális (pl. Li Hszian esetében 18 m magas és 43 m oldalhosszúságú) piramis alakú halmok találhatóak, amelyeket téglalap alakban falak öveznek, a bejáratot őrtornyok figyelik, a sírhoz pedig szobroktól övezett felvonulási út vezet. A halom alatt egy lejtős,

függőleges szellőzőaknákkal ellátott és színes freskókkal díszített folyosó és boltozatos sírkamra található. A mongóliai példákkal ellentétben e sírokat senki sem hívja kurgánoknak, rendszeresen mauzóleumként említik azokat.

A halmok a modern Mongóliában is tovább élnek, de megváltozott formában, és funkciójuk is eltávolodott a síroktól. A mai Mongóliában különleges természeti jelenségeknél, hágóknál, forrásoknál vagy akár jelentősebb utak mentén gyakran találkozunk úgynevezett obókkal. Ezek a nagy méretű kőrakások a helyszellemek oltáraiként a velük való kommunikáció és az áldozatok bemutatásának fő színhelyei. Ezeket a kőrakásokat ma is használják, sőt az arra járók egy-egy kővel még tovább emelik.

A mongóliai halmokat tehát csak az orosz szakirodalomban nevezik kurgánoknak, a helyiek a *khirgiszuur* vagy egyszerűen *buls* (sír) szót használják megjelölésükre. A halom-emelés hosszú és folytonos helyi hagyománya mellett sem bizonyos, hogy minden sírhalom belső-ázsiai nomád eredetű: a türkök és ujugrok elitje a kínai uralkodó család utánzása miatt épített ilyen síremlékeket. Még az sem bizonyos, hogy minden egyes halom sír jelzésére szolgál: a bronzkori kerkszúrok esetében a kisebb áldozóhelyeket is kőhalmokkal jelölték. A mongóliai halmok és egyéb sírépítmények az ország kulturális örökségének, tájképének és hagyományainak nemcsak szerves részei, hanem formálói is. ◊ ◊ ◊

Áldozati kőhalom (obó) Ulánbátor határában, a háttérben a város és a Gandan kolostor (a szerző felvétele)

